

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1960.3.04>

VALGJÄRVE ARHEOLOOGILISE UURIMISE ESIALGSEID TULEMUSI

J. SELIRAND

Valga rajoonis Tõrva linnast 15 kilomeetrit lõuna pool asub Koorküla külanõukogu territooriumil looduslikult kaunis Valgjärv (tahv. I : 1).

Tema idakalda moodustab kitsas vallitaoline kõrgendik, millest ida poole maapind madaldub sooks. Järve piiravaist kõrgendikest on põhja-, ida- ja kagupoolest kaetud metsaga, kuna läänepoolsed on põllu all. Läänekalda keskosas ulatub järve madal lai poolsaar (joon. 1). Valgjärve pikkus põhjast lõunasse on üle 1200 meetri, suurim laius ümmarguselt 600 meetrit. Järv kuulub Eesti sügavamate järvede hulka (suurim sügavus 26,8 meetrit), kuid seejuures on ta põhjareljeef väga vahelduva iseloomuga. Nii jätkub järve läänekalda keskosas oleva laia poolsaare tipust pikk veelune seljandik, mis ulatub kaarena kaugele järve lõunaossa. Vee sügavus seljandikul on keskmiselt 2—4 meetrit, kohati aga on siin vett ainult 1—2 meetrit.¹

Mainitud veelusel seljandikul, ligikaudu järve keskel, näeb vaiksa ilmaga läbi haruldast selge vee järve põhjas üksteise kõrval lebavaid arvukaid palke ja palgijäänuseid. Küsimus, kuidas need palgid järve põhja on sattunud ja milline on nende päritolu, on erutanud nii rahva fantaasiat kui ka liikuma pannud teadlaste mõtteid paljude aastate vältel.

Palgijäänuste olemasolu Valgjärve põhjas on teada juba sajandeid. Nendega on rahvas seostanud muistendi Valgjärve sünnist, mille on üles kirjutanud M. J. Eisen². Kuna edasises näeme, et kõnesolev muistend on säilitanud meieni läbi aegade teateid kunagistest reaalistest sündmustest, siis peame vajalikuks mõne sõnaga edasi anda tema sisu.

Minevikus asunud Valgjärve kohal tore mõis. Mõisa omanik hakanud armastama oma ilusat öde ja hankinud viimasega abiellumiseks loa Rooma paavstilt. Öösel, pulmapeo haripunktil, puhkenud tugev äike, välk süüdanud mõisa põlema ja ränk vihmasadu matnud verepattu teinud pruutpaari koos pulmalistega voogude alla; endise mõisa asemele tekkinud järv.

Säilinud kirjalike teadete järgi on huvi selle rahvamuistendeis esineva «mõisa» vastu vana üle kolmesaja aasta ning Valgjärve uurijad on püüdnud selgitada järve põhjas asuvate palgijäänuste päritolu.

A. W. Hupeli teatel asunud ka esimene Valgjärve uurija kohalik mõisnik von Anrep seisukohale, et antud juhul on tegemist vee alla vajunud kunagise mõisa jäänustega. Juba 1640. aastal oli von Anrep toonud Valgjärvele tuukrid, kes sukeldunud järve põhja. Järve põhjas olevat nad näinud mõisahooned ja toonud sealt välja mõned esemed, kuid pärast üht rikkalikumat leidu olevat nad seda kaasa võttes salaja minema hiilinud.³

¹ A. Järvekülg ja A. Mäemets, Veel kord Valgjärvest. «Noorte Hääl» 26. jaan. 1958.

² M. J. Eisen, Valgjärv. Esivanemate varandus, Tallinn, 1958, lk. 9 jj.

³ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Gesammelt und herausgegeben durch... Dritter und letzter Band, Riga, 1782, lk. 332.

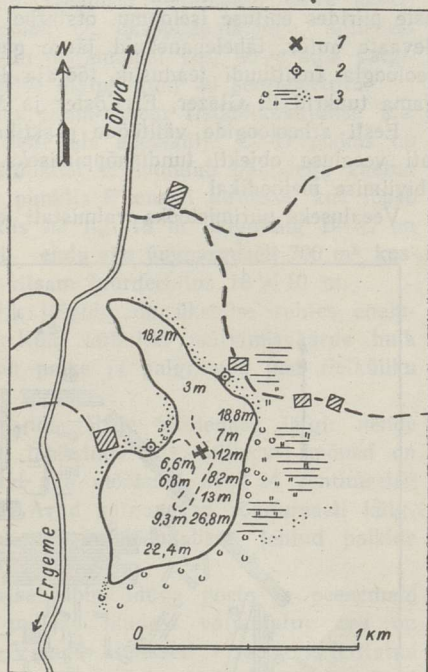
Lisaks eelmisele toob A. W. Hupel ära teate mõisa maapõhja vajumisest ja sellest, et 1718. aastal olevat keegi kohalik elanik näinud läbi jäässe raiutud augu ehitisi järves.⁴ Kuigi autor toodud teadete juures oma kindlat seisukohta Valgjärve põhjas asuvate ehitiste suhtes ei väljenda, näib ta üldiselt jäävat arvamusele, et antud juhul on tõesti tegemist mõisa jäänustega. Samasugusele seisukohale asus ka 1821. aastal Valgjärvel käinud Burtnieki kirikuõpetaja Vorhoff.⁵

1869. aastal käis Valgjärvel H. Treffner, kes tol ajal oli alles üliõpilane. Oma käigu tulemustest esitas ta ülevaate Opetatud Eesti Seltsi istungil,⁶ ning teatas, et ta sukeldunud järve põhja, kust leidnud tugevasti mutta vajunud suure puuehituse jäänused. Tal olevat õnnestunud tungida laepalkide vahelt hoone sisesusse, kus leidnud suurte raskustega 4—5 jala sügavuses kõva põranda, rohkesti savinõude kilde ja sütt. Hoone päritolu kohta H. Treffner oma arvamust ei avaldanud.

Möödunud sajandi viimasel veerandil seostus Valgjärve põhjas asuvate palgi-jäänuste päritolu küsimus juba laiema probleemiga. Seoses vaiehituste jäänuste avastamisega Šveitsis kerkis päevakorrale küsimus nende olemasolu võimalusest ka Baltimaail. Üks, kes seda võimalikuks pidas, oli esimene eesti rahvusest asjaarmastaja arheoloog J. Jung. Ta teatas 1879. aastal Opetatud Eesti Seltsile, et peab Võrtsjärves esinevaid kivivaresid vaiehituste jäänusteks.⁷ Selle arvamuse vastu astus välja Tartu ülikooli toleaeagne mineraloogiaprofessor ja arheoloog C. Grewingk, kes märkis, et Eesti tingimustes ei praktiseeritud vaiehituste rajamist ning Võrtsjärve kivivared on loodusliku päritoluga. Oma arvamust põhjendas ta sellega, et Baltimaade pika talve tõttu ei ümbritse vaiehitust suur osa aastast lahtine vesi ning seepärast ei pakkunud ta küllaldast kaitset.⁸

Järgmisel aastal käis C. Grewingk tutvumas Valgjärve puujäänustega ning teatas, et ta näinud järve põhjas väikese mõisa hooneid. Tema arvates ei võinud ka siin tegemist olla vee kohale püstitatud vaiehitusega, vaid hooned olid varem tõenäoliselt asunud orus, kuhu hiljem voolas enne kõrgemal paiknenud järve.⁹ J. Jung jäi aga Valgjärve puhul oma arvamuse juurde, kinnitades, et Valgjärve põhjas asuvad palgid pärinevad vee kohale ehitatud parvest, mille peal inimesed elasid kauges minevikus.¹⁰

Kodanliku Eesti riigi alguspäevil elavnes huvi Valgjärve vastu veelgi, kahjuks küll rohkem kõmu tekitamiseks. Kõneldi isegi tervest «linnast» järves.¹¹

Joon. 1. Valgjärve plaan. 1 — palgi-jäänuste asukoht järves; 2 — kinnispunktid; 3 — mets, soo.

⁴ Sealsamas, lk. 331 jj.

⁵ «Marahva Näddala Leht» 1821, nr. 38.

⁶ Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat (edaspidi Sb. GEG), Dorpat, 1869, lk. 59—61.

⁷ Sb. GEG, Dorpat, 1879, lk. 161 jj.

⁸ Sealsamas, lk. 175 jj.

⁹ Sb. GEG, Dorpat, 1880, lk. 53 jj.

¹⁰ J. Jung, Muinasaja teadus eestlaste maalt II. Jurjev, 1898, lk. 152 jj.

¹¹ Linn järves. «Päevaleht» 27. okt. 1920; Kas linn järves? «Päevaleht» 12. nov. 1920; Veel linnast järves. «Päevaleht» 27. nov. 1920.

1925. aastal võttis Valgjärve kohta sõna M. J. Eisen.¹² Mõisa maa alla vajumisesse suhtus ta väga skeptiliselt, märkides, et rahvasuu tunneb selliseid lugusid kümnete kaupa. 1921. aastal oli ta isiklikult käinud Valgjärvel ja näinud järve põhjas palke, kuid need meenutanud rohkem parve kui majaseinu; mõisa või mingi muu hoone jälgi polevat ta põhjas näinud.

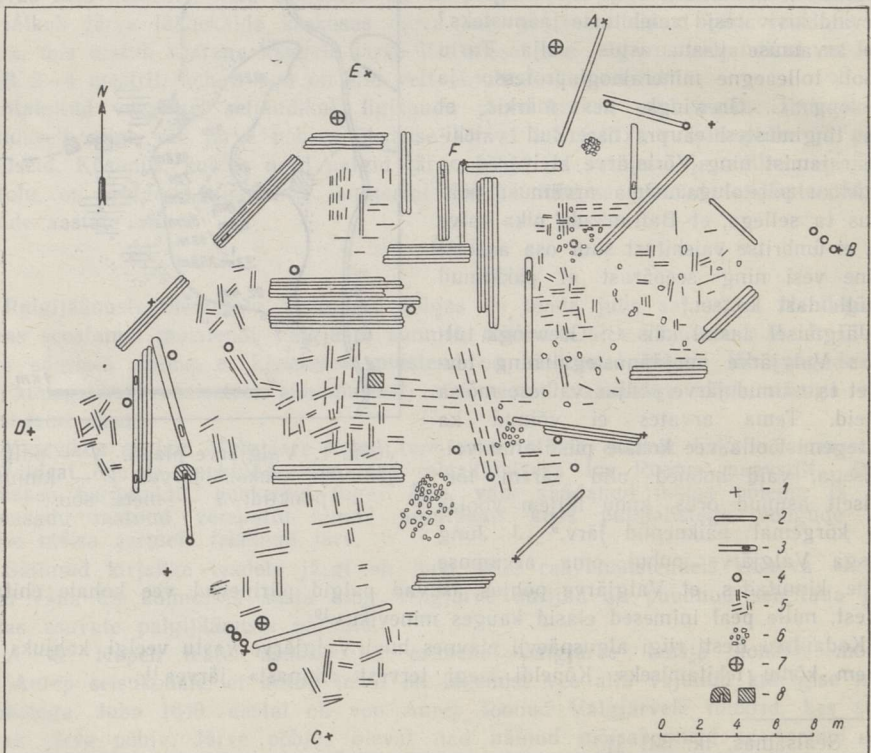
Kokku võttes tuleb öelda, et need vanematelt Valgjärve uurijatelt pärinevad teated on väga napid ja arvamused väga erinevad ning palgijäänused Valgjärves on endiselt jäänud mõistatuseks.

*

Valgjärve põhjas asuvate palgijäänuste päritolu selgitamiseks korraldaski ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia ja etnograafia sektor 1958. a. siia ekspeditsiooni, mille eesmärgiks oli palgijäänuste asukoha ja asendi kindlaksmääramine ning võimaluste piires ehituse iseloomu, otstarbe ja vanuse selgitamine. Töid juhatas käesoleva ülevaate autor, tähelepanekuid järve geoloogilise arengu kohta tegi meie akadeemia Geoloogia Instituudi teaduslik töötaja E. Rähni, vee all töötasid Pirita vetelpäästejaama tuukrid E. Glazer, E. Köster ja M. Salve.

Eesti arheoloogide välitööde praktikas oli see esimene ekspeditsioon, mis korraldati veealuse objekti tundmaõppimiseks. Peatume seepärast kõigepealt lühidalt selle läbiviimise meetodikal.

Veealuseks uurimistööks valmistati kohapeal palkidest parv, millele asetati tuukri-

Joon. 2. Palgijäänuste asendiplaan. 1 — latid palkidega kaetud põhjaosa piirjoonte tähistamiseks; 2 — palkid; 3 — auguga palkid; 4 — post, vai; 5 — palgijupid; 6 — kivid; 7 — proovikaevandid; 8 — keraamika leiukohad.

¹² M. J. Eisen, Lugu järve põhja vajunud Saaremõisast. «Postimees» 14. juulil 1925.

tööks vajalik varustus. Parv kinnitati ankrutega palgijäänuste kohale ning sellelt toimusidki uurimistööd vee all. Palgijäänustega kaetud põhjaala kindlaksmääramiseks selgitati tuukrite poolt kaugemad punktid, kuhu jäänused ulatusid, ja tähistati need põhjamudasse vajutatud ning veepinnale ulatuvate lattidega, millede omavahe-line kaugus mõõdeti hiljem kahest paadist.

Palgijäänuste asendi järve põhjas määrasid tuukrid vee all kindlaks kompassi abil ning kirjeldasid siit uuritavat põhjaosa ekspeditsiooni juhatajale, kes kandis saadud andmed plaanile. Töötulemustele avaldas teatud negatiivset mõju vastavate mõõteriistade ja kogemuste puudumine veealustes töötingimustes. Seepärast on palgijäänuste asukoha plaan (joon. 2) mõõtude osas ligikaudne ja näitab ainult jäänuste üldist asendit. Palgijäänuste vahel tavalise labidaga tehtud kaks väikest proovikae-vamist ei lisanud midagi uut.

Nagu juba eespool märkisime, asuvad palgid veealusel seljandikul järve keskel 1—2 meetri sügavusel vee all. Selgus, et tegemist on okaspuupalkidega, milledest enam-vähem terveid loendati 74; peale nende leidub põhjamudal veel terve hulk palgijäänuseid. Palgid on kuni 9 meetrit pikad, läbimõõt ulatub kuni 30 sentimeetriini.

Palgid ja nende jäänused võtavad enda alla enam-vähem ristkülikukujulise ala, mille lühemad küljed asuvad edelas ja kirdes. Selle ala edelakülje C—D pikkus on ümmarguselt 22 m; loodekülg D—E on 25 m. Punktist E suundub palkidega kaetud ala äärejoon 7 m pikkuselt kagusse ja pöörduv punktis F uuesti kirdesse, kus lõpeb 10 m kaugusel punktis A. Kirdekülje A—B pikkus on ligi 18 m; kagukülg B—C on aga üle 37 m pikk. Seega võtavad palgijäänused enda alla ümmarguselt 700 m², kusjuures selle ala kirdeosas on olnud nagu mingi kitsam juurdeehitus 18 × 10 m.

Palkide suund, niipalju kui seda oli võimalik jälgida, on üksteise suhtes enam-vähem risti, põhjast lõunasse ja idast läände. Kuid küllaltki märkimisväärne hulk neist lamab kirde—edela suunas. Tihedamalt asub palke ja palgijuppe just ristküliku keskosas.

Seitsme põhjamudal lamava palgi juures pandi tähele töötlemise jälgi: nende otsaossa on ilmselt metallkirve abil raiutud risti läbiminev ava, milledest mõned on üsna suured. Ühel veest välja toodud palgil olid ava mõõtmed 30 × 24 sentimeetrit (tahv. I : 4), kusjuures ava üks serv on põlenud. Avad sarnanevad rõuguredeli kül-gupusse lattide kinnitamiseks tehtud aukudele ja nad on tõenäoliselt tehtud palkide omavaheliseks liitmiseks.

Palkide vahel võis näha kuni 20 sentimeetrise läbimõõduga poste ja peenemaid vaiu, mis asetsevad põhjamudas poolviltu ja millede mudast väljaulatuv osa on muutunud aja jooksul pliiaatsitaoliselt teravaks. Vaiade alumised otsad on teritatud kirvega, nagu seda võis näha ühel mudast välja tõmmatud vaial. Mitmest kohast palkide vahelt leiti peasuurseid ja väiksemaid kive. Palgijäänustega kaetud ala kirde-poolse otsa kitsamas osas on umbes 1-meetrise läbimõõduga ringikujulisel alal terve lasu põlenud peasuurseid kive.

Palkide, postide ja vaiade asend järve põhjas ning neil leiduvad töötlemise jäl-jed kõnelevad sellest, et meil on siin tegemist omal ajal inimkäte poolt püstitatud ehituse jäänustega. Kuna täpsemad andmed selle ehitusviisi kohta veel puuduvad, võime esialgu ainult oletamisi arvata, et leiduvaid auke on teatud erijuhtudel kasu-tatud horisontaalsete palkide liitmiseks vertikaalsetega. Põlenud kivilasu võib aga oletamisi koldest pärineda. Ehitus on nähtavasti hävinud tules, sest nii palkidel kui osalt ka postidel ja üksikutel vaiadel olid selgesti märgatavad põlemisjäljed.

Ehituse jäänuste vanust aitab määrata põhjamudast palgijäänuste vahelt leitud keraamika: kaheksa omavahel osalt kokku sobivat savinõu kildu ja poolik savinõu.¹³

Poolik nõu (tahv. II : 1) on valmistatud käsitsi savist, millele on rohkesti lisatud kivi-purdu. Profiililt on ta kergelt möhkjas, serv kaldub veidi väljapoole, kuna servast allpool on ümber nõu üks rida väikesi augukeisi. Nõu kõrgus on 14,5 sm, põhja läbi-

¹³ Leiud säilitatakse ENSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogia ja etnograafia sektori kogus (edaspidi AI) numbril 4197:1—6 all.

mõõt 9, ülemine läbimõõt umbes 15 ja seinapaksus 0,4 sm (algselt nähtavasti paksem olnud, vees õhenenud). Nagu arvatakse,¹⁴ on sellised urbese seinaga nõud olnud tarvitusel eeskätt toiduvarude hoidmiseks, kusjuures serva all olevad augukesed pidid nähtavasti võimaldama nõus õhuvahetust, kui nõu oli kaanega kaetud.

Sama, urbsete seintega keraamika hulka kuuluvaks tuleb pidada ka mõningaid leitud kilde (tahv. I: 2, 3), mis on pärit rohkesti kivipurdu sisaldavatest koreda, krobelse pinnaga nõrgalt põletatud nõudest.

Sellist urbsete seintega keraamikat on varem leitud m. a. I aastatuhande teise poolde kuuluvalt Rõuge linnamäelt.¹⁵ Samasugust keraamikat tuntakse Lõuna-Eestist ka Peedu, Unipiha ja Kuigatsi linnuselt ning Alt-Laari linnamäelt, mis kuuluvad samasse aega.¹⁶

Leitud kildudest saadi taastada osa teisestki savinõust (tahv. II: 2), mis kuulub eelmisest erinevasse keraamikarühma. Selle nõu ääreosa kaldub märgatavamalt väljapoole, õlaosa on tunduvalt kumeram. Esimesest savinõust on ta veidi madalam (kõrgus 13,3 sm) ja laiem (põhja läbimõõt 10, ülemine läbimõõt arvatavasti üle 17 sm). Erinev on ka savi koostis; see on tunduvalt tihedam ja peenem. Mainitud savinõu kuulub enam-vähem sileda pinnaga keraamika hulka. Peale selle leiti veel üks siledapinnalise nõu kild, mille pind on peaaegu must.¹⁷ Kuna leitud kildude pinnad on nähtavasti kauasest veesseisemisest murenenud (eriti märgatav on see urbsete seintega nõujuures, kus seetõttu kivipurud teravalt välja ulatub), siis võib arvata, et viimati kirjeldatud savinõu pind on praegu krobelisem, kui ta võib-olla oli algselt.

On avaldatud arvamust, et siledapinnalised savinõud on olnud kasutusel n. ö. «lauakeraamikana».¹⁸ Sellist liiki keraamikat on leitud samadelt Lõuna-Eesti linnamägedelt, kust on saadud urbsete seintega keraamikatki.¹⁹

Keraamika põhjal otsustades on Valgjärves avastatud ehitus ülalmainitud Lõuna-Eesti linnuste kaasaegne ning kuulub I aastatuhande teise poolde. Kuna aga leide on siit esialgu vähe, siis pole võimatu, et tema kasutuselolek võis ulatuda väljapoole antud ajalisi raame. Samuti ei luba olemasolevad andmed veel kindlalt öelda, kas see ehitus oli püstitatud vee kohale või on omal ajal praegune veelune seljandik ulatunud veest saarena resp. poolsaarena välja. Esialgsete andmete kohaselt oli mõnisada aastat tagasi vee tase järves praegusest ümmarguselt meetri võrra kõrgem. Praegune veelune seljandik asus siis ka samavõrra sügavamal vee all, mis teeb küsitavaks ehituse püstitamise vee kohale. Kuna aga on täiesti võimalik, et vee tase järves on ka kunagi varem olnud madalam, millele osutavad postidel ja vaiadel leiduvad põlemise jäljed (õeldu vajab veel tõestamist ka edasiste geoloogiliste uurimiste poolt), siis peab autor võimalikuks, et palgijäänused Valgjärves pärinevad muistset vaiehituseetaolisest ehitusest.

*

Esitatud arvamust kinnitab asjaolu, et Baltimailt on teada veel teisigi järves asuva muistse ehituse jäänused, mis sarnanevad Valgjärve omaga. Need asuvad Läti NSV-s Cēsise linnast lõuna pool olevas Araiži järves.*

Araiži vaiehituse avastas asjaarmastaja arheoloog C. von Sievers 1876. aasta suvel, mil ta siin ühtlasi teostas ka väiksemaulatuslikke väljakaevamisi. Järgmisel

¹⁴ H. Moora, Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. Muistsete asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I, Tallinn, 1955 (edaspidi H. Moora, Muistsete linnuste uurimise tulemustest), lk. 61.

¹⁵ Vt. sealsamast, lk. 62, juun. 17:3.

¹⁶ Sealsamas, lk. 63—65.

¹⁷ AI 4197:5.

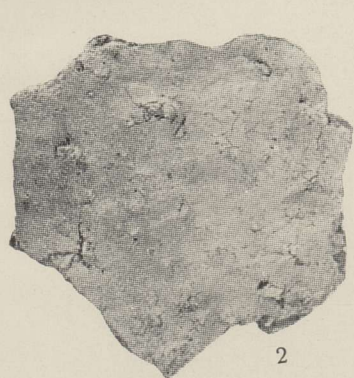
¹⁸ H. Moora, Muistsete linnuste uurimise tulemustest, lk. 61.

¹⁹ Sealsamas, lk. 61, 64 jj.

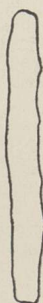
* Hiljuti saadud andmetel avastati 1959. a. Läti NSV-s vaiehituste jäänused peale Araiži järve veel kolmes järves. — Тезисы докладов на сессии, посвященной итогам археологических и этнографических экспедиций 1959 года. Рига, 1960, lk. 38.

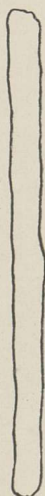
1

2

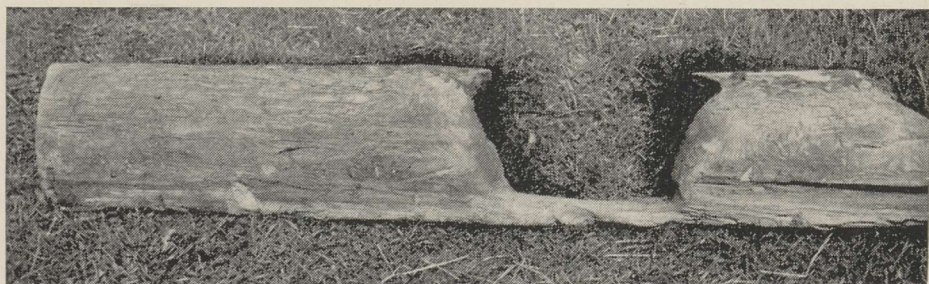

3

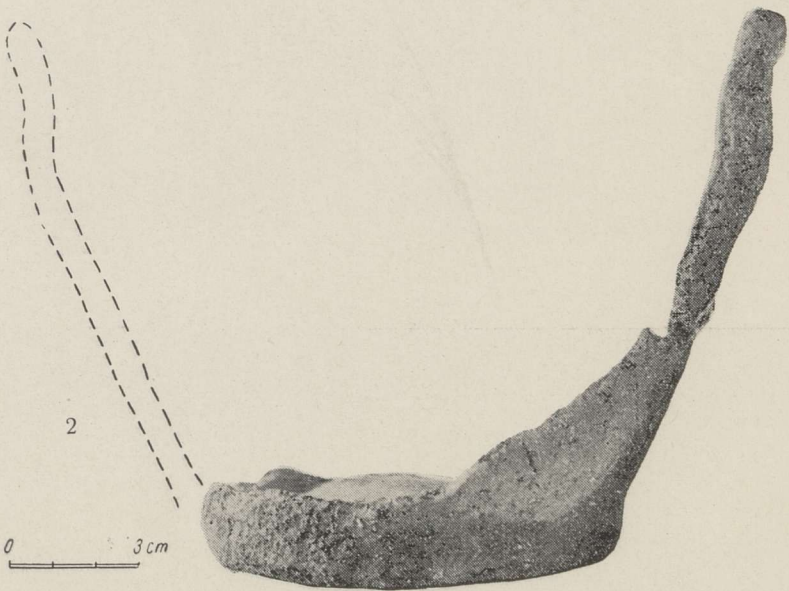

0 5 cm

4

1 — Vaade Valgjärvele lõunast. Noolega on tähistatud palgijäänuste asukoht.
 2, 3 — järvest leitud korbalise pinnaga savinõude kilde (AI 4197:3, 6); 4 — järve põhjast välja toodud palgijupp, milles on kirvega raiutud poolik liiteava.

Keraamikat Valgjärvest. 1 — urbsete seintega poolik savinõu; 2 — siledapinnalise savinõu katkend; mõlemad $\frac{4}{5}$ loomulikust suurus-
sest (AI 4197 : 2, 1).

suvel jätkas neid tuntud saksa antropoloog ja arheoloog R. Virchow.²⁰ Kalda lähedal asuval umbes 900 m² suurusel saarel avastati 6—9 kihti ristamisi üksteise peal asetsevaid palke, millede vahel asusid vertikaalsed vaiad. See tekitas arvamise, et terve saar Araiži järves kujutab endast veealusele looduslikule seljandikule üksteise peale horisontaalselt asetatud palkidest ehitust, mis on kinnitatud püstloodis asetsevate järve põhja rammitud palkidega. Palkidest avastatud töötlemisjäljed kõnelevad ehituse rajamist metallist tööriistade abil. Palkide vahelt leiti keraamikat, luuriistu ja ajaliselt kuni I aastatuhande teise poole ulatuvaid metallriistu.²¹

Oma olemuselt oli Araiži muistis parvaluseline ehitus, s. o. hooned olid püstitatud veepinnast kõrgemale ulatuvale platvormile. Kuna Araiži muistis kuulub ühte ja samasse aega Valgjärve omaga, siis võib oletada, et ka viimane rajati samalaadset, kusjuures horisontaalselt asetsevaid palke kinnitati läbi eespool mainitud omapäraste tapiavade järve põhja rammitud postide ja vaiadega, kuni kujunes veepinnast kõrgemale ulatuv platvorm. Kui aga vastab tõele H. Treffneri teade hoone lae alla tungimisest ja selle all põranda leidmisest, siis erineb Valgjärve vaiehituse konstruktsioon Araiži omast oluliselt.

Araiži muistis on teatud määrani võrreldav ka samalaadsete ehitustega praeguse Poola (end. Ida-Preisi) territooriumil. Nagu teatab W. Gaerte, algas selliste ehituste rajamine Masuuria järvedel juba II aastatuhandel e. m. a. ja jätkus kuni m. a. XII—XIII sajandini. Ühtlasi märgib ta, et nende eeskujul on rajatud ka Araiži ehitus.²² E. Hollack on kõne all olevas piirkonnas loetlenud 5 sedalaadi ehitust, mis kuuluvad I aastatuhandesse ja II aastatuhande algusesse.²³ Käsitledes hilisema-aegseid ehitusi Masuuria järvedes, näitab J. Heydeck, et siingi on olnud palgid laotud horisontaalselt järve põhjale ja kinnitatud vertikaalsete, veidi kalda poole olevate vaiadega.²⁴ Palkide ühendamiseks on siin tarvitatud kasevääte, kuna ümber ehituste on olnud palkidest kaitserinnatis.²⁵

Nagu akadeemik H. Moora on näidanud, ei piirdu seos Masuuria järvede piirkonna ja Araiži järve muististe vahel ainult nende välise sarnasusega (asukohad, enam-vähem ühesugune ehitusviis). Nendevahelistele sidemetele osutab ka sarnasus leidudes, eelkõige keraamikas.²⁶ Araiži järvest leitud keraamika on paksuseinaline: osa nõusid on ilustatud nn. näprijälgedega, kuna osa nõude pealispind on korbaline.²⁷ Samasugust koredat keraamikat korbalise pealispinnaga ja näprijälgedega on leitud ka Masuuria järvede muististe juurest.

Selle seni vaid lõunapool tuntud parvaluselise ehitustüübi hulka kuuluvaks tuleb arvatavasti pidada ka Valgjärves asuvat ehitust; sellele viitab tema asukoha väline sarnasus ja arvatav sarnane ehitusviis. Kuna aga Valgjärve keraamika sarnaneb rohkem Lõuna-Eesti (Rõuge tüüpi) keraamikaga kui Araiži ja Masuuria omaga, siis on meil Valgjärve ehituse elanikes tegemist ilmselt kohaliku etnilise elemendiga.

*

²⁰ C. von Sieversi kaevamise tulemused on avaldatud kogumikus «Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte», (Berlin, 1876) lk. 20; R. Virchowi omad — sealsamas, (Berlin, 1877) lk. 86.

²¹ Leiud AI 1256:1—38.

²² M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von... Bd. X, Berlin, 1927/1928 (edaspidi Reallexikon), lk. 99—101.

²³ E. Hollack, Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen. Glogau—Berlin, 1908, lk. 213.

²⁴ J. Heydeck, Pfahlbauten in Ostpreussen. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia für die Vereinsjahre 1900—1904, 22. Heft, Königsberg, 1909, lk. 198 jj.

²⁵ Reallexikon, Bd. X, lk. 99.

²⁶ H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Teil, Die Funde, Opetatud Eesti Seltsi Toimetused, XXV, Tartu, 1928 (edaspidi H. Moora, Eisenzeit), lk. 22.

²⁷ Sealsamas, tahv. III:1, 3.

Nagu on näidanud senine uurimistöö ürgkogukondliku korra lagunemise ja feodaalsuhete tärgkamise probleemi selgitamisel Eestis, toimus siin I aastatuhande teisel poolel üksikpere eraldumine kogukonnast; veresugulusel põhjenev kogukond asendus nüüd territoriaalsel, kus puudus varanduslik võrdsus.²⁸ Seoses sellega toimus linnuste arengus murrang: osa vanu linnuseid jäeti maha, samal ajal aga tekkis terve rida väiksemaid linnuseid, nagu Rõuge, Peedu, Alt-Laari, Unipiha jt., kus arvatavasti elasid ühiskonna rikkad tipud.²⁹

Juba Araiži järve ehituse puhul on osutatud tema seosele samasse perioodi kuuluvate linnustega.³⁰ Nagu nägime, võib ka Valgjärve muistise kohta öelda, et ta kuulub ühte sama perioodi linnustega Lõuna-Eestis. Tõenäoliselt on meil temas tegemist ühe muistsest eesti kogukonnast eraldunud rikka ülika³¹ omapärase kindlustatud asulaga, kus palkidest ehitus oli rajatud keset järve, et leida seal varju vaenlase kallaletungi puhul. Kuigi talv meie tingimustes on küllaltki kestev, pakkus ehituse asend järves ometigi ligi kolmveerand aastat tõhusat kaitset. Ilmselt on veekogu kaitsevõimet hinnatud ka meie looduslikes tingimustes. Seda kinnitab üldtuntud tõsiasi, et siinseid linnuseid ümbritses sageli oja või soo, mis samuti talvel külmusid.

Rohkem kasutati kindlustuste rajamist vette siiski lõuna pool. Saksamaal ulatub selliste puust kaitseisloomuga vaiehituste rajamine järvedele isegi XIII—XIV sajandisse.³² Võib arvata, et ka Eestis polnud Valgjärve kindlustatud asula ainuke sellitaoline. Rahvasuu tunneb veel mitmeid lugusid linnade, mõisate ja kirikute maa alla vajumisest ning sellele kohale järve tekkimisest. Vähemalt osale neist on kindlasti olnud aluseks vee kohale püstitatud kaitseehituse olemasolu, nagu see esines Valgjärves. On ju kohamuistendite ja -nimede kauane püsimine rahvatraditsioonis tavaline. Nii näiteks püsib Asva «Linnamäe põld» juba 2000 aastat, vanu kalmeid tunneb rahvas tihti kalmetena isegi siis, kui sealt puuduvad arheoloogilised leiud jne. Samuti võivad tulla vai- resp. parvaluseliste ehituste leiukohtadena arvesse ka praegused sood, s. t. endised, nüüd juba kinnikasvanud järved. Neist (näit. Reolast, Tartu rajoonis) on parvetaoliste ehituste leidmise kohta olemas mõned teated, mida pole aga seni kontrollitud.

Valgjärve põhjas asuva muistse ehituse jäänuste uurimisel seisab ees veel palju tööd. Nagu 1958. aastal tehtud esialgsed uurimistööd näitasid, asub Valgjärves seni Eestis ainulaadne muistis, mille lähem tundmaõppimine võib anda juurde palju uut ja huvitavat materjali. Eelkõige aga äratavad Valgjärve ehitusjäänused huvi seetõttu, et puujäänused on vees võrratult paremini säilinud kui mullas ning võivad seepärast pakkuda olulist lisandit senisele vägagi napile materjalile I aastatuhande teisel poolel kasutatud ehitusviisi kohta. Edasiste uurimistööde soodustamiseks tuleks järve pind alla lasta; see võimaldaks ehituse täpset tundmaõppimist, sest veealused töötingimused ei luba selgitada paljusid olulisi küsimusi.

Peale selle on eesti arheoloogide ette kerkinud ülesanne kontrollida teateid soodest leitud parvetaoliste ehituste kohta, samuti järvi, mis on seotud muistenditega ehituste maa alla vajumisest. Viimasega seoses tuleb meil omandada ka veealuse uurimistöö oskus, millele Nõukogude Liidus on hakatud osutama järjest suuremat tähelepanu.³³

²⁸ Lähemalt vt. H. Moora, Muistsete linnuste uurimise tulemustest, lk. 54 jj.

²⁹ Sealsamas, lk. 55 ja 71.

³⁰ H. Moora, Eisenzeit, lk. 18.

³¹ Meenutame siinkohal veel kord muistendit Valgjärve sünnist (vt. viide 2), kus kõneldakse rikka mõisniku mõisast, mille asemele tekkinud Valgjärv. Võib arvata, et rahvasuu sidus Valgjärve ehitusjäänused saksa soost mõisnikuga hilisemal ajal, kui need olid juba kaua röhunud eesti rahvast. Oma algkujus võis aga muistend kõnelda eestlasest mõisnikust, sest «mõisaks» nimetati külakogukonnast eraldunud rikkaste kohti juba ammu enne sakslaste sissetungi.

³² W. Bastian, Die Kempladen — ein neuer Burgertyp. Ausgrabungen und Funde. Nachrichtenblatt für Vor- und Frühgeschichte, Band 3, Heft 3, Berlin 1958, lk. 100—105. P. Grimm, G. Kapitän, Unterwasserforschung an einem «Pfählbau» im Werbellinsee bei Altenhof, Kr. Eberswalde. Sealsamas, lk. 137—142.

³³ Vt. B. Д. Блаватский, О подводной археологии. Советская археология 1958, № 3, lk. 73—89.

Kuna Araiži muistist pole lähemalt tundma õpitud, siis võib loota, et selletaoliste ehituste tundmaõppimine — esmajärjekorras Valgjärves olevate jäänuste põhjalik uurimine — annab juurde palju uut ja huvitavat materjali eramoduslike suhete kujunemise keeruka protsessi mõistmiseks mitte ainult meie vabariigi, vaid ka Läti NSV territooriumil.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
5. II 1959

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБСЛЕДОВАНИЯ ОЗЕРА ВАЛЬГЯРВ

Ю. Селиранд

Резюме

В результате проведенной летом 1958 г. первой в Эстонской ССР подводной археологической экспедиции с участием водолазов были обследованы остатки древних построек, расположенные на подводной гряде в озере Вальгярв (рис. 1, табл. I: 1) в Валгаском районе Эстонской ССР. О существовании этих остатков было известно давно, но их происхождение до сих пор не было выяснено. Одни считали находящиеся на дне этого озера бревна остатками затонувшей усадьбы, другие — остатками свайных построек, третьи — затонувшим плотом и т. д. Экспедиция установила, что в озере Вальгярв сохранились остатки древних построек, занимающие площадь примерно в 700 м². На дне озера много бревен длиной до 9 м и диаметром до 30 см, а также значительное количество остатков подобных бревен (рис. 2). Некоторые из них имеют на концах прорубленные металлическим топором отверстия (табл. I: 4, верхний край отверстия обуглился). Из грунта между бревнами выступают концы более тонких столбов (диаметром до 20 см) и свай. Многие бревна и сваи обуглены, из чего следует, что поселение, по-видимому, было уничтожено пожаром.

Найденная в озере керамика представляет два типа: 1) сосуды с неровной поверхностью, изготовленные из глины с содержанием дресвы; на стенках одного сосуда этого типа, ниже слегка отогнутого края, расположен ряд небольших отверстий (табл. II: 1 и I: 2, 3) и 2) обломки гладкостенных сосудов (табл. II: 2). Оба типа керамики характерны для городищ южной Эстонии второй половины I тысячелетия н. э. К тому же периоду следует отнести и остатки данного поселения. По своему общему характеру упомянутое поселение сближается с аналогичными постройками, остатки которых обнаружены в прибрежной части озера Арайжи в Латвийской ССР, а также в районе Мазурских озер в Польской Народной Республике.

Поселение на озере Вальгярв относится к периоду зарождения в Прибалтике классовых отношений. Для этого периода характерны преимущественно небольшие городища, в которых жили представители имущей знати. Комплекс своеобразных построек, затопленных озером Вальгярв, по-видимому, также входит в группу подобных оборонительных сооружений.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
5. II 1959

VORLÄUFIGE ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNG DES SEES VALGJÄRV

J. Selirand

Zusammenfassung

Im Jahre 1958 sind vom Verfasser die Reste alter Bauten im See Valgjärv, Bezirk Valga untersucht worden (Abb. 1, Taf. I:1). Das Vorhandensein dieser Reste war schon lange bekannt. Ihren Ursprung versuchte man auf verschiedene Weise zu erklären, doch verblieb er bisher rätselhaft. Die einen hielten sie für Reste eines versunkenen Hofes, die anderen für Pfahlbauten, noch andere für Reste einer versunkenen Fähr.

Die erste in der Estnischen SSR unter Mitwirkung von Tauchern durchgeführte archäologische Unterwasseruntersuchung ergab, dass es sich um Reste einer Siedlungsanlage handelt, die eine Fläche von etwa 700 m² umfasste. Auf dem Grunde des Sees wurden zahlreiche Balken entdeckt, die eine Länge von 9 m und einen Durchmesser von 30 cm erreichen (Abb. 2). Daneben finden sich zahlreiche Reste ähnlicher Balken, wovon einige an den Enden mit einer Metallaxt durchlocht sind (Taf. I:4; der Rand der Öffnung ist verkohlt). Zwischen den Balken ragen aus dem Grund Stümpfe dünnerer Pfähle (bis 20 cm Durchmesser) hervor. Da verschiedene Holzreste verkohlt sind, ist die Anlage wahrscheinlich durch einen Brand zerstört worden.

Die zwischen den Bauresten gefundene Keramik vertritt zwei verschiedene Typen: 1) Gefäße mit rauher Oberfläche, aus mit Steinkörnchen durchsetztem Ton; eines dieser Gefäße hat unterhalb des leicht nach aussen gebogenen Randes eine Reihe kleiner Vertiefungen (Taf. II:1 u. I:2, 3); 2) Bruchstücke von Gefäßen mit glatter Oberfläche (Taf. II:2). Beide Typen von Tongefäßen sind für die südöstlichen Burgberge der zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends u. Z. charakteristisch. In dieselbe Zeit ist auch unsere Ansiedlung zu setzen. Ihrer allgemeinen Art nach sind die im See Valgjärv befindlichen Siedlungsreste den im Ufergebiet des Sees von Araiži in der Lettischen SSR gefundenen Bauresten ähnlich. Sie lassen sich auch mit den im Gebiet der Masurischen Seen (in der Volksrepublik Polen) entdeckten Bauten vergleichen.

Die Siedlung des Sees Valgjärv stammt aus der Epoche, wo im Ostbaltikum die Klassengesellschaft aufzukommen begann. Für diese Periode sind vor allem kleinere Burgstätten, die Sitze der wohlhabenden Vornehmen, kennzeichnend. Der Komplex der eigenartigen Bauten auf dem Grund des Sees Valgjärv dürfte gleichfalls zu solchen Wehranlagen gezählt werden.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der
Estnischen SSR*

Eingegangen
am 5. Febr. 1959